

УДК 159.923.2

О. О. Байєр

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ОСОБИСТІСНУ СТІЙКІСТЬ ЗА УМОВ СОЦІАЛЬНИХ РЕПРЕСІЙ

На основі розгляду теоретичних джерел із суміжних областей психологічної науки виокремлюються деякі внутрішньоособистісні та зовнішні фактори, що могли виступити як допоміжні в опануванні особистістю руйнівних впливів радянської адміністративної системи.

Ключові слова: життєстійкість, ресурси подолання, шляхи подолання, смисл, похилий вік, особливості функціонування пам'яті.

Постановка проблеми. Вже істотний проміжок часу відділяє нас від радянської епохи, але в науці й досі лишається не проаналізованою ціла низка питань стосовно неї. Зокрема українська психологія (за винятком поодиноких досліджень [2; 19-20]) не знає робіт, що б якомога повніше й детальніше висвітлювали, за допомогою яких внутрішніх і зовнішніх ресурсів людина-свідок «епохи застою» могла зберігати себе як особистість за умов утисків, які спричиняла влада.

Актуальність питання полягає й у тому, що поступово уходять свідки того часу, «жива історія» нашої країни, які могли б допомогти вченим сформуванню правильного уявлення про те, що ж насправді відбулось протягом років радянської диктатури й у чому полягають її психологічні, соціальні, політичні й інші наслідки.

Планування дослідження кола визначених питань повинно було б враховувати якомога більше факторів, що можуть вплинути на його достовірність. **Мета даної статті** – зауваження на тих аспектах проблеми, які, на наш погляд, складатимуть вагомий внесок у розробку даної тематики.

Свідомість людини, яка є свідком кризового періоду в державному розвитку – своєрідне поле двох різновекторних тенденцій: з одного боку, пошуку змісту того, що відбувається, з іншого – розчарування у спробах його осмислити [1; 27-28; 36-37]. У нашому дослідженні історичним періодом, який був обраний фокусом уваги, виступає радянська епоха – та, якій притаманні так звані «соціальні репресії» [14].

Діяльність людини певною мірою завжди «заключає в себе момент смысловой незаданности и, следовательно, риск смысловой несостоятельности» [18, 3]. Проте період жорстких адміністративних утисків, постійних переслідувань та обмежень, що накладались панівним режимом, об'єктивно містив усі передумови для втратою людиною себе: через неможливість переслідувати бажані цілі, задовольняти актуальні потреби, формувати образ себе як позитивної, гідної поваги особистості. Людина втрачала зміст існування – повноту, зрозумілість і логічність життєвих відношень, які втілюються індивідом у межах діяльності [41].

У межах нашої дослідної роботи була сформульована низка питань: якими були шляхи подолання людиною руйнівних впливів адміністративної системи? Чи можуть вони бути зведені до прийнятої у психологічній науці таксономії копінг-стратегій та видів психологічного захисту [25]? Чи міг кризовий досвід вплинути на людину таким чином, щоб змінити її – як на краще, так і на гірше [29-30]? Які особистісні та зовнішні фактори зумовлювали здатність людини зберігати психологічну цілісність? У розумінні останньої ми цілком погоджуємось із наданим К.А. Абульхановою-Славською визначенням, згідно із яким «целостность личности достигается только при целостном способе ее жизни (а целостность жизни исключает ее ограничение одним планом, ... ее раздвоение на жизнь показную, внешнюю, и подлинную, внутреннюю)» [1, 18].

У пошуках тих внутрішніх та зовнішніх ресурсів, на які спирались люди за умов жорстких устоїв радянської системи, не можна оминати і поняття «життєстійкості» – набору настанов, який дозволяє не лише ефективно

протистояти стресам, але успішно опанувати тривогу. С. Мадді стверджує, що життєстійкість формується протягом життя, до складу її входять настанова на залученість (активну участь у тому, що відбувається), контроль (над подіями, які мають місце у житті індивіда) та прийняття ризику (індивід розглядає зміни, що трапляються, не як небезпечні та руйнівні, але як потенційно сприятливі, як такі, що несуть новий досвід) [44-45]. Якщо дослідження шляхів подолання наслідків соціальних репресій та ресурсів протистояння їх впливу включатиме біографічний метод або метод інтерв'ю, саме зазначені вище категорії можуть стати предметом пошуку та аналізу серед особистісних текстів, що розглядаються.

Системний підхід до аналізу психічних явищ потребує врахування взаємовпливу ситуації та суб'єкта одна на одного. Тому продуктивність переживання особистістю кризи визначатиметься як «об'єктивною кризовістю» (відчуженістю ціннісних відношень від Я та інтенсивністю їх актуалізації), так і «суб'єктивною кризовістю» (суб'єктивною активністю та різних стадіях кризи та функціональною специфікою актуалізованих засобів її переборення) [7]. Розглянемо деякі фактори, що склали обидва елементи системи.

М. В. Зоткін у своїх роботах [17-18] доводить: у ситуаціях смислової невизначеності – а саме такою, безперечно, була епоха застою, яка аналізується, – виокремлюють три форми звернення до змісту: пошук змісту, що існує, конструювання змісту або відмова від установаження змісту.

Роботи російських дослідників [1; 24; 31] свідчать, що особистісний вибір може бути активним або реактивним. Перший відрізняється розгорнутою аргументацією суб'єктивних обґрунтувань, другому, навпаки, це зовсім не властиво – він здійснюється на основі безпосередніх переваг за умов відсутності внутрішньої проблематизації та розгорнутої внутрішньої активності. Подібні ідеї цілком співзвучні із наявними на цей час у науці відомостями щодо емоційного інтелекту та його ролі в опануванні складних ситуацій життєдіяльності [34-35; 46-47].

У свою чергу, пригадаємо, що активний вибір розділяється на вибір незмінності та невідомості [44-45]: при першому суб'єкт апелює до тих компетенцій, задатків, інтересів, при другому – орієнтується на зовнішні можливості та тлумачить свій досвід як такий, що потребує нових способів дій [31]. Виділення двох видів особистісного вибору за умов проблемної ситуації легко співвіднести із ідеями щодо акціональної та ситуативно-зумовленої орієнтації людини, виділених ще Ю. Кулем [43] та проаналізованих у низці робіт [3; 16].

Цілком виправдано припустити, що суб'єкти, які виявились спроможними до протистояння системі, які відшукали у собі або в оточенні певні ресурси, допоміжні у протидії руйнівному впливу радянського апарату, вдавались саме до активного вибору невідомості. Адже побудування поведінкової лінії у руслі даного виду особистісного вибору включає вибір нового, досі невідомого досвіду, опору на власні сили та ресурси, прийняття цілковитої відповідальності за те, що відбувається. Тому доречно орієнтуватись на пошук у цих осіб таких індивідуально-психологічних характеристик, як толерантність до невизначеності, осмисленість життя, високі здатності до самоорганізації діяльності, високий рівень оптимізму та самоефективності, що були встановлені у відповідних дослідженнях [6; 8; 10; 24 та інші].

Перелічені вище риси, ймовірно притаманні групі осіб, спроможних до активної поведінки навіть за жорстких соціальних умов, співзвучні за змістом міркуванням К. А. Абульханової-Славської, яка зауважує, що подібні стратегії життя «...обеспечили им большую независимость именно потому, что они брали на себя ответственность и сохранили интерес к делу, мотивацию самостоятельного преодоления трудностей и т. д.» [1, 113]. Взагалі, складається стійке враження, що визначення людей, які змогли вистояти за скрутних обставин радянської епохи, співпадатиме із пошуком осіб, що характеризуються високим рівнем автентичності особистості, адже

передумовами її становлення є вміння не втрачати довіру до себе, визнання власної цінності, відкритість новим горизонтал значень [21].

Стосовно реактивного вибору, припустимо, що до осіб даної групи належать ті, хто в епоху «застою» не вступали у протиріччя із суспільними вимогами, вдаючись до певних внутрішніх компромісів. Зниження моральної нормативності визнається загальним алопсихічним механізмом у кризовій ситуації [27-28]. Як вважають фахівці, особистісна ціна, яку вимушені були платити ці люди, полягала у глибоких втратах, деградації особистості – вони були позбавлені цілей, ідеалів, сміливості, що відчужувало людину від її власного життя [1; 15]. Згадаємо й такий факт: переживання неконтрольованості ситуації тісно пов'язане із зниженням адаптаційних можливостей [10; 22].

Цікавим феноменом, який теж може бути взято до розгляду в межах обраної проблематики, є виявлений О. Л. Луценко захисний адаптаційний механізм погіршення: під його дією оцінка себе, соціального оточення і ситуації стає заниженою. Даний механізм, на думку автора, виконує функції підготовки до гіршого, спрощення життєвих інтерпретацій, ослаблення соціальної відповідальності та створення умов психологічного відпочинку [27-28].

Деякі зовнішні ресурси, допоміжні в опануванні безглуздої оточуючої реальності, вже частково аналізувались нами раніше [5]. Щодо інших, багато ідей надають роботи представників екзистенціальної школи, скажімо, І. Ялома [42]. Автор називає декілька можливих варіантів так званого «секулярного» смислу: альтруїзм, відданість справі, творчість, гедонізм та інші. Зазначені сфери життєдіяльності співзвучні описаному І. П. Манохою онтологічному відношенню до світу: пізнавальному, перетворюючому та відношенню «людяності» [32-33]. Перелічені аспекти можуть бути обрані категоріями контент-аналізу особистісних текстів досліджуваних.

Важливим аспектом дослідження повинний бути і віковий. Досвід протистояння системі, який вивчатиметься в межах даної тематики,

розглядатиметься через особистісні тексти свідків епохи, які на даний момент знаходяться у похилому або навіть старечому віці. Безумовно, закономірності функціонування пам'яті також впливатимуть на ті відомості, що надаватимуть досліджувані, адже особистісний досвід не є «набором фактів», тобто чимось усталеним – це динамічна структура, що постійно перетворюється, пристосовуючись до актуальних вимог суб'єктивної ситуації [4; 9]. Недарма у дослідженні М. О. Кузнецова [23] у групі осіб старшого віку було зареєстровано найбільшу кількість позитивних спогадів при тому, що досліджуваним усіх підгруп різні емоційні стилі були, в середньому, притаманні в однаковій мірі.

Переструктурування досвіду з метою підтримання певних особистісних переконань можливе за умов описаної у роботах Є. Б. Піднебесної стратегії старіння «позбавлений можливості» [12; 38-39]. На основі когнітивного та афективно-емоційного компонентів автор виокремила декілька стратегій старіння, які реалізуються при поєднанні соматичних та соціальних умов. Стратегія «позбавлений можливості» характеризується наявністю мотивів до активної діяльності, сприятливим фізичним станом і несприятливими соціальними умовами; в результаті реалізації даної стратегії у людини похилого віку виникає стан підвищеного емоційного комфорту, що Є.Б.Піднебесна розглядає як гіперкомпенсацію існуючих обмежень (нагадаємо, що про можливість парадоксального підсилення емоції, яка зберігається у пам'яті, із часом – так званої «інкубації емоції» – писав, зокрема, Я. Рейковський [40]). Активність таких людей спрямована у сфери, де можливість перешкод мінімальна.

Припустимо, що саме зазначена вище стратегія притаманна особам, які характеризуються високим рівнем суб'єктивного задоволення від життя (а саме цей параметр, на спільну думку авторів, може виступати критерієм високої якості життя [1; 42], виходячи з якої дослідник зможе зробити висновок щодо плідності обраних суб'єктом шляхів протистояння жорстким зовнішнім умовам). Як зазначає М. О. Кузнецов, «вспоминання служат

средством доступа к дополнительным ресурсам, используемым личностью в трудных жизненных ситуациях. Они ... позволяют отстраниться от негативных переживаний разного происхождения и сконцентрироваться на задачах деятельности, организовать волевое усилие посредством придания смысла исходному мотиву» [23, 456]. Автор також зауважує, що із віком люди привчаються захищати себе від негативних емоцій, пов'язаних із образами особистого минулого – причому не стільки за рахунок зниження кількості негативних спогадів, скільки за рахунок звички концентруватись на «кращій стороні життя», тобто на приємних спогадах.

Отже, індивідуальний досвід таких осіб певним чином переструктурований, і судження щодо засобів, до яких вони вдавались із метою опору негативним впливам державного апарату, повинно формулюватись із урахуванням даного потужного артефакту.

Висновки. Вивчення шляхів подолання руйнівних впливів державного апарату (на прикладі радянської епохи) та допоміжних засобів у збереженні психологічної цілісності особистості може відбуватись через:

а) урахування психологічного феномену життестійкості – набору настанов, який дозволяє не лише ефективно протистояти стресам, але успішно опановувати тривогу;

б) визначення виду особистісного вибору у ситуації смислової невизначеності та з'ясування пов'язаних із ним індивідуально-психологічних характеристик;

в) встановлення притаманного досліджуваним рівня автентичності особистості;

г) пошук варіантів «секулярного смислу», обираного досліджуваними за умов існування безглузлого зовнішнього оточення.

Дослідження факторів, що визначають особистісну стійкість за умов соціальних репресій повинно враховувати якомога ширше коло факторів, які могли б вплинути на його достовірність. Серед них у даній статті

проаналізовано, зокрема, особливості функціонування емоційної пам'яті стосовно актуальних задач суб'єктивної ситуації.

Кореспонденцію стосовно статті надсилайте, будь ласка, на bayer.oxana@gmail.com.

Бібліографічні посилання:

1. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни [Текст] / К.А.Абульханова-Славская. – М.: Смысл, 1991. – 299 с.
2. Анурьева, М. Г. Динамика социальных изменений сквозь призму судеб нескольких поколений одной украинской семьи [Электронный ресурс] / Способ доступа: URL:http://www.sociology.kharkov.ua/rus/chten_01.phphtm/. – Загол. с экрана.
3. Аршава, І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика [Текст] / І.Ф. Аршава // Автореф. дис. докт. психол. наук. – Київ, 2007. – 34 с.
4. Асмолов, А. Г. Принципы организации памяти человека: системно-деятельностный подход к изучению памяти человека. Учебно-методическое пособие [Текст] / А. Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 80 с.
5. Байер, О. О. Шляхи подолання наслідків соціальних репресій та фактори, що визначають особистісну стійкість [Текст] / О. О. Байер // Наука і освіта, 2009. – № 1 (у друці).
6. Белова, М. Э. Применение методики ММРІ в целях исследования психологических особенностей лиц с различным уровнем стрессоустойчивости [Текст] / М. Э. Белова, Н. Ф. Будиянский // Известия международной славянской академии образования им. Я. А. Коменского. – Бендеры, 2006. – № 4. – С. 235-238.
7. Бреусенко, А. А. Отношение человека как субъекта психической жизни к жизни и смерти в ситуации жизненного кризиса [Текст] / А.А.Бреусенко // Науковий існик Одеського державного політехнічного університету. Гуманітарні науки. Природничі науки. Технічні науки. – № 5. – 1998. – С. 36-43.

8. Бучек, Л. І. Аналіз емоційної стійкості як прояву особливостей саморегуляції особистості [Текст] / Л. І. Бучек // Автореф. дис. канд. психол. наук. – Київ, 1994. – 20 с.

9. Веккер, Л. М. Психические процессы: В 3 т. [Текст] / Л. М. Веккер. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – Т. 1. – 334 с.

10. Виноградова, Л. В. Дослідження суб'єктивної системи відображення особистістю емоційно важких життєвих ситуації [Текст] / Л. В. Виноградова // Актуальні проблеми сучасної психології. Матеріали наукових читань, присвячених 60-річчю Харківської психологічної школи. – Харків, 1993. – С.361-364.

11. Вовк, А. О. Психологічні чинники набуття життєвого сенсу [Текст] / А. О. Вовк // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України. – 2004. – Т. 4, вип. 1. – С. 67-65.

12. Дементьева, Н. Ф. Проблемы качества жизни пожилых людей [Текст] / Н. Ф. Дементьева, Р. В. Золоев, Е. Б. Поднебесная, А. В. Подкорытов // Вестник Всероссийского общества специалистов по медико-социальной экспертизе, реабилитации и реабилитационной индустрии. – 2004. – № 3. – С. 72-75.

13. Джидарьян, И. А. Проблема общей удовлетворенности жизнью: теоретическое и эмпирическое исследование [Текст] / И. А. Джидарьян, Е.В.Антонова // Сознание личности в кризисном обществе / под ред. А.А.Абульхановой-Славской, А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. – М.: МГУ, 1995. – С. 76-94.

14. Жертвы политического террора в СССР (официальный сайт Международного общества «Мемориал») [Электронный ресурс] / Способ доступа: URL:<http://www.memo.ru/>. – Загол. с экрана.

15. Залевский, Г. В. Психологические особенности ригидности (к проблеме фиксированных форм поведения) [Текст] / Г. В. Залевский // Автореф. дисс. канд. психол. наук. – М., 1971. – 23 с.

16.Зайва, О. О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання [Текст] / О. О. Зайва // Автореф. дис. канд. психол. наук. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 18 с.

17.Зоткин, Н. В. Смысл как психическое образование [Текст] / Н.В.Зоткин // Известия Самарского научного центра РАН. Выпуск: Актуальные проблемы психологии. – 2006. – № 3. – С. 18-25.

18.Зоткин, Н. В. Смыслополагание в ситуации неопределенности [Текст] / Н. В. Зоткин // Автореф. дисс. канд. психол. наук. – Самара: изд-во «Самарский университет», 2000. – 23 с.

19.Іванова, О. Ф. Перспективи дослідження проблеми адаптації до тоталітарних та соціальних утисків [Текст] / О. Ф. Іванова // Психологічні проблеми адаптації особистості до змінюваних умов життєдіяльності: Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції, Дніпропетровськ, 13-14 листопада 2008 р. – Д.: ДНУ, 2008. – С. 9-10.

20.Іванова, О. Феномен внутрішньої еміграції [Текст] / Олена Іванова // Соціальна психологія. – 2004. – № 1.– С. 53-63.

21.Когутяк, Н. М. Роль аномальної кризи у становленні автентичної позиції особистості [Текст] / Н. М. Когутяк // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 12. – Психологія: Збірник наукових праць. – № 1 (25). – К., 2004. – С. 27-35.

22.Кожевникова, В. А. Эмоциональные особенности лиц, переживших различные экстремальные события [Текст] / В. А. Кожевникова // Український вісник психоневрології. – 2002. – Т. 10. – № 1 (додаток). – С.191-192.

23.Кузнецов, М. А. Эмоциональная память: Монография [Текст] / М.А.Кузнецов. – Харьков: «Крок», 2005. – 568 с.

24.Леонтьев, Д. А. Смысловые основания личностного выбора и его альтернативы: выбор фактичности и выбор возможности [Текст] / Д.А.Леонтьев, Е. Ю. Мандрикова // Международная научная конференция «Проблема смысла в науках о человеке». – М.: Смысл, 2005. – С. 151-157.

25.Либин, А. В. Реакции на стресс – защита или совладание? [Текст] / А.В. Либин, Е. В. Либина // Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. – М.: Смысл, 1999. – С.433-455.

26.Логвинова, Н. Ю. Исследование ценностно-смысловой сферы личности в условиях социально-экономических трансформаций [Текст] / Н.Ю. Логвинова // Вестник ХГУ. – Серия: Психология. – № 395. – Харьков, 1997. – С. 87-90.

27.Луценко, О. Л. Анализ проблемы адаптации личности в условиях переходного периода [Текст] / О. Л. Луценко // Вісник Харківського університету. Серія: Психологія. – 1999. – № 452. – С. 95-97.

28.Луценко, О. Л. Механізми психологічної адаптації в перехідному періоді [Текст] / О. Л. Луценко // Тези міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців «Психологія сучасності: наука і практика». – Ч. II. – Одеса, 2004. – С. 35-36.

29.Лушин, П. В. Личностное изменение как «управляемая метафора» [Текст] / П. В. Лушин // Мир психологии. – 2002. – № 2 (30). – С. 70-76.

30.Лушин, П. В. Личностное изменение: новый контекст анализа [Текст] / П. В. Лушин // Журнал практического психолога. – 1999. – № 9. – С. 14-21.

31.Мандрикова, Е. Ю. Виды личностного выбора и их индивидуально-психологические предпосылки [Текст] / Е. Ю. Мандрикова // Автореф. дисс. канд. психол. наук. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2005. – 27 с.

32.Маноха, І. П. Буттєвий потенціал особистості: психологічні способи змістової кваліфікації [Текст] / І. П. Маноха // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: «Гнозис», 2001. – Т. IV. – Ч. II. – С. 159-166.

33.Маноха, І. П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід [Текст] / І. П. Маноха // Автореф. дис. докт. психол. наук. – К., 2003. – 48 с.

34.Носенко, Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: Монографія [Текст] / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.

35.Носенко, Е. Л. Емоційна розумність як детермінанта успішності життєдіяльності людини і шляхи її операціоналізації [Текст] / Е. Л. Носенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія „Педагогіка і психологія”. – 2000. – Вип. 6. – С. 3-9.

36.Осин, Е. Н. Общество, отчуждение и смысл жизни [Текст] / Е.Н. Осин // Психологические проблемы смысла жизни и акме. Материалы XI симпозиума / под ред. Г. А. Кайзер, Е. Е. Вахромова. – М., 2006. – С. 26-27.

37.Осин, Е. Н. Смыслоутрата как переживание отчуждения: структура и диагностика [Текст] / Е. Н. Осин // Автореф. дисс. канд. психол. наук. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. – 23 с.

38.Поднебесная, Е. Б. Особенности эмоционального состояния лиц поздних возрастов, проживающих в различных социальных условиях (условия дома-интерната и ситуация одинокого проживания в домашних условиях) [Текст] / Е. Б. Поднебесная // Автореф. дисс. канд. психол. наук. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2006. – 28 с.

39.Поднебесная, Е. Б. Пожилой человек и семья: аспект общения [Текст] / Е. Б. Поднебесная // Материалы II Российского Конгресса «Мир семьи». – М., 2001. – С. 47-49.

40.Рейковский, Я. Экспериментальная психология эмоций [Текст] / Я.Рейковский. – М.: Общественные науки за рубежом. Философия и социология, 1979. – 392 с.

41.Франкл, В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия [Текст] / В.Э. Франкл. – СПб.: Речь, 2000. – 285 с.

42.Ялом, И. Экзистенциальная психотерапия [Текст] / И. Ялом. – М.: Независимая фирма «Класс», 1999. – 576 с.

43.Kuhl, J. A Theory of Self-Regulation: Action vs. State Orientation, Self-Discrimination and some Applications [Text] / Julius Kuhl // Applied Psychology.–1992.–№41.–P.95-173.

44.Maddi, S. R. Hardiness: An operationalization of existential courage [Text] / S.R. Maddi // Journal of Humanistic Psychology. – 2004. – № 44. – P. 279-298.

45.Maddi, S. R. Hardiness and mental health [Text] / S. R. Maddi, D.M.Khoshaba // Journal of Personality Assessment. – 1993. – № 63. – P. 265-274.

46.Mayer, J. D. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings [Text] / J. D. Mayer, P. Salovey // Applied and Preventive Psychology. – 1995. – Vol. 4. – P. 197-208.

47.Mayer, J. D. The intelligence of emotional intelligence [Text] / J.D. Mayer, P. Salovey // Intelligence. – 1993. – Vol. 17. – № 4. – P. 433-442.

Стаття у друці: Вісник Дніпропетровського університету, Сер. Психологія, 2009 рік.